

Vad säger vi, egentligen?

SAMMANFATTAT Det borde vara varje tandläkares plikt att fundera på sitt språkbruk i kommunikationen med patienterna. Ofta smyger sig värderingar in utan att vi märker det. Det menar etiska rådet i Danmark som har arbetat för att skapa en diskussion om språkbruket i hälso- och sjukvårdssektorn.

Accepterad för publicering 13 september 2012

Etiska rådet i Danmark arbetade under 2012 med ämnet »Etik och språkbruk« i syfte att uppmana till debatt om det språkbruk man möter till vardags i hälso- och sjukvårdssektorn.

Språk och begrepp för med sig värderingar och idéer. När man använder språket inom hälso- och sjukvården stöter man ofta också på etiska problemställningar. Får en läkare kalla sin patient fet? Kan en personlig assistent för en hjärnskadad person prata om sig själv som en cp-skötare? Vad tänker man som gravid när man hör beteckningen fosterreduktion? Ska sjuksköterskan önska »lycka till« när de blivande föräldrarna går in till den första ultraljudsskanningen? Och är man inte nästan tvungen att följa rådet när tandläkaren säger: »Om det var min tand ...«

Med ett uttryck lanserat av språkprofessorn Christian Kock kan man hävda att vi ofta utsätts för en slags omvänd språklig fickstöld, där värderingar kommer med i språket nästan utan att vi upptäcker det. Uttrycket »fet« associeras kanske av många med något fränstötande och närmast moraliskt förkastligt – även om det har använts brett i vårdsektorn, till exempel i »fetmaoperationer« och »fetmaepidemi« – medan uttrycket överviktig i högre grad bara beskriver ett problem. Och det är kanske lättare att göra något åt ett konkret problem än åt en ovisst situation som en motbudande avvikande person. Det är verkligen inte häftigt att vara fet.

Anne-Marie Mai
prof i dansk litteratur,
Institut for kulturvidenskaber,
Syddansk universitet,
Kolding, Danmark;
medlem av etiska rådet i Danmark
E-post: ammai@sdu.dk

»... vi ... utsätts för en slags omvänd språklig fickstöld, där värderingar kommer med i språket nästan utan att vi upptäcker det.«

Etik och språkbruk inom tandvården

Etiska rådet har fått många kommentarer och reaktioner på debatten om etik och språkbruk. Rådet har gjort en telefon-app så att intresserade kan kommentera vissa ordval och själva bidra med exempel. Debatten har gjort det tydligt att det verkligen finns anledning att tänka innan man talar – både som läkare, tandläkare och patient. Som anställd inom vården möter man människor i situationer där hälsan står på spel. Svåra ämnen och komplex yrkesterminologi ska förmedlas, och det är tydligt att många professionella i sin iver att nå fram till folk försöker popularisera eller avdramatisera situationen på ett sätt som blir etiskt kränkande.

Ett av de exempel som har skickats till etiska rådet handlar om ett yngre par där kvinnan får kraftiga magsmärter. Hon visar sig vara gravid utanför livmodern och måste genast opereras. När hennes man senare ringer för att höra hur operationen har gått säger läkaren att kvinnan har det bra: Operationen lyckades och »skiten är borttagen«. Mannen blir först lättad, men senare ledsen. »Skiten« kunde faktiskt ha blivit parets barn.

SITUATIONER HOS TANDLÄKAREN

Hos tandläkaren är situationen sällan så dramatisk och farlig som i exemplet ovan, men etiska dilemman och problem blir inte mindre för det.

En rad exempel pekar på hur viktigt det är att fundera på språkbruket och tänka på detaljerna.

Det första exemplet handlar om att uttrycka sig så precist att man inte i onödan skrämmer patienten. Många patienter känner till beteckningen parodontit och ser genast framför sig hur tänderna börjar rasa ut ur munnen om detta ord nämns. De blir kanske felinformerade om tändernas faktiska tillstånd om tandläkaren säger: »Ditt tandkött blöder. Det är tecken på parodontit.« Tandläkaren har ju ännu inte ställt någon exakt diagnos, men det är svårt för patienten att uppfatta vad som sägs när ordet »parodontit« väl

KLINIKASSISTENTER & TANDPLEJERE

Kursusprogram forår 2009

KURSUSSTED & KURSUSDAGE:

Onsdag den 29. april 2009
Scandic Hotel Sydhavnen
Sydhavns Plads
2450 København SV

Eller:

Onsdag den 13. maj 2009
Scandic Hotel Jacob Gade
Flegborg 8-10
7100 Vejle

Begge dage kl. 17.30 - 21.30

Normalpris: 2.195,-
Medlemspris: 1.795,-

Der vil være buffet ca. 30 min inden kursusstart, samt en kaffepause med kage/frugt etc. ca. midtvejs i kurset med rig mulighed for at netværke.

är lanserat. Å andra sidan har patienten också ett ansvar för att lyssna och uppfatta vad som rent faktiskt sägs. Det måste finnas etik och etiskt ansvar både bredvid tandläkarstolen och i den.

Det andra exemplet handlar om behandling av en tand med en krona. Tandläkaren kan informera patienten på flera sätt. Det kan till exempel låta så här: »Tio procent av kronbehandlade tänder måste senare rotbehandlas, och inte alla rotbehandlingar lyckas« eller »man får ett lyckat resultat i 90 procent av fallen med kronbehandling«. Här är det omvänd fickstöld för hela slanten, för vem vill inte helst slippa ta en risk och i stället välja något som oftast lyckas? Att prognosen för behandlingen rent faktiskt är och förblir densamma, är svårt att genomskåda.

I etiska rådets arbete med etik och språkbruk tog vi med Jesper Bo Nielsen, professor i riskkommunikation, som har gett flera exempel på hur kommunikationen av fakta enkelt kan manipuleras så att en behandlingsform ter sig mer eller mindre fördelaktig.

Ett tredje exempel handlar om behandlingsförslag som kan innebära stora utgifter för patienten, kanske till och med utan garanti för ett gynnsamt behandlingsresultat. Här kan tandläkarens formulering låta: »Om den här tanden över huvud taget ska ha en chans ...«. En annan formulering kunde vara: »Jag törs inte ta ansvar för dina tänder om vi inte genomför den här behandlingen«, och ytterligare ett exempel kunde låta: »Om det var mina tänder ...« (figuren ovan). Tandläkarens inlevelse i patientens situation har självklart sina fördelar, men språkbruket om-

»... språkbruket omkring »min tand« blir lätt påträngande och gör det svårt för patienten att välja annat än den behandling som rekommenderas ...«

kring »min tand« blir lätt påträngande och gör det svårt för patienten att välja annat än den behandling som rekommenderas, även om det kanske finns flera möjligheter att välja mellan. I samband med mycket kostsamma behandlingar står man dessutom inför det etiska dilemma att tandläkaren faktiskt kan ha ett visst ekonomiskt intresse av att patienten väljer en dyr behandling. Han eller hon ska således hålla tungan rätt i mun för att inte formulera sig så att det ger egna ekonomiska fördelar. Som patient måste man försöka lyssna och komma fram till vad man själv anser, och kanske tänker man inte på att tandläkaren helt säkert har ett vinstintresse i den behandlingsform man väljer.

När man som patient befinner sig i tandläkarstolen med servetten över bröstet, operationslampan i ansiktet och utsikt över den stora maskinparken, tänker man mest på sig själv och vad som verkar vara den bästa lösningen. Här är man kanske inte fullt så klartänt och kritisk som i en mer likvärdig situation. Det borde vara tandläkarens plikt att ta hänsyn till dessa etiska förhållanden i sin kommunikation med patienterna.

Andra exempel handlar just om etik och eko-

»Det rör sig ... mest av allt om att vara uppmärksam och tänka etiskt, tala med varandra och få en känsla för de språkliga problem som dyker upp ...«

nomi. Många patienter behöver en rotbehandling där prognosen för en lyckad behandling i de flesta fall är 80–90 procent. Men tandläkaren säger kanske: »Rotbehandling har inte någon helt säker prognos. Därför föreslår jag att vi drar ut tanden och ersätter den med ett implantat.« Med formuleringar som »inte någon helt säker prognos« och »det törs jag inte ta ansvar för« har tandläkaren patienten helt i sin hand, för vem vill inte gärna bli beskyddad av professionella händer framför att sitta alldeles ensam med sina ruttnande tänder?

Tandläkarens kommentar om att »inte våga ta ansvar för« kan också förekomma om han eller hon upptäcker en förändring i munnen som kan vara allvarlig. Patienten ska remitteras och språkbruket som används speglar i verkligheten en rädsla hos tandläkaren som direkt överförs till patienten. En mer förklarande kommentar om vad det kan vara skulle vara mer hänsynsfull.

DEBATTMATERIAL

Etiska rådet har absolut inte gjort det till sin uppgift att vara en slags språklig överdomare som avgör vad som är etiskt korrekt språkbruk inom hälso- och sjukvården. Vi varken kan eller vill

peka på ord som är mer etiskt riktiga än andra, eftersom det (lyckligtvis) inte finns några fasta regler för etiskt och oetiskt språkbruk. Språket förändras hela tiden, det används konkret och är präglad av den aktuella situationen. Men som etiska rådet har påpekat i sitt debattmaterial är språket inte ett transparent medium för glasklara besked och lättbegripliga diagnoser.

Språket bär på etiska värderingar som påverkar oss och har inflytande på sättet vi ser på och tolkar vår hälsa och våra sjukdomar. Därför är det viktigt att man ibland gör en språklig översyn. Det rör sig, som etiska rådet har poängterat, mest av allt om att vara uppmärksam och tänka etiskt, tala med varandra och få en känsla för de språkliga problem som dyker upp när man ska kommunicera om allt som har med sundhet och hälsa att göra. Som språkprofessorn Jørn Lund anmärker, är vi hela tiden omgivna av »ord som tynger«, ord som handlar om något svårt och som kanske till slut tynger oss som både läkare och patienter när vi använder dem inom hälso- och sjukvården.

Etiska rådets debattmaterial om etik och språkbruk (skrivet på danska) är tillgängligt på adressen: <http://ipaper.ipapercms.dk/etikraad/EtikOgSprogbrug/>

Vi hoppas att materialet kan användas i samband med utbildning och efterutbildning eller bara till en ordentlig pratstund, också mellan kolleger, om vad det egentligen är vi går omkring och säger, kanske för att vi alltför sällan ser kritiskt och etiskt på vårt språkbruk.

Artikeln är utarbetad i samarbete med professor Erik Dabelsteen, Tandläkarskolan i Köpenhamn, Köpenhamns universitet.

Artikeln är översatt från danska av Nordisk Översättergrupp, Köpenhamn.

50 000 kronor för bästa översiktsartikel

Vem skriver bästa översiktsartikeln i Tandläkartidningen? Styrelsen för Sveriges Tandläkarförbund delar vartannat år ut ett stipendium på 50 000 kronor till författaren/författarna av en vetenskaplig översiktsartikel som publicerats i Tandläkartidningen under de senaste två åren.

Upp till fem kandidater utses, som ska representera olika aspekter inom odontologin och ha gott vetenskapligt underlag. Särskilt beaktas författarnas skicklighet att pedagogiskt sammanfatta ett vetenskapligt område så att det blir användbart för tandläkarkåren som helhet, både kliniker och forskare.

Stipendiet delas ut nästa gång i samband med förbundsåret i december 2013.

Bästa översiktsartikel 2011. Nästa stipendium delas ut 2013.